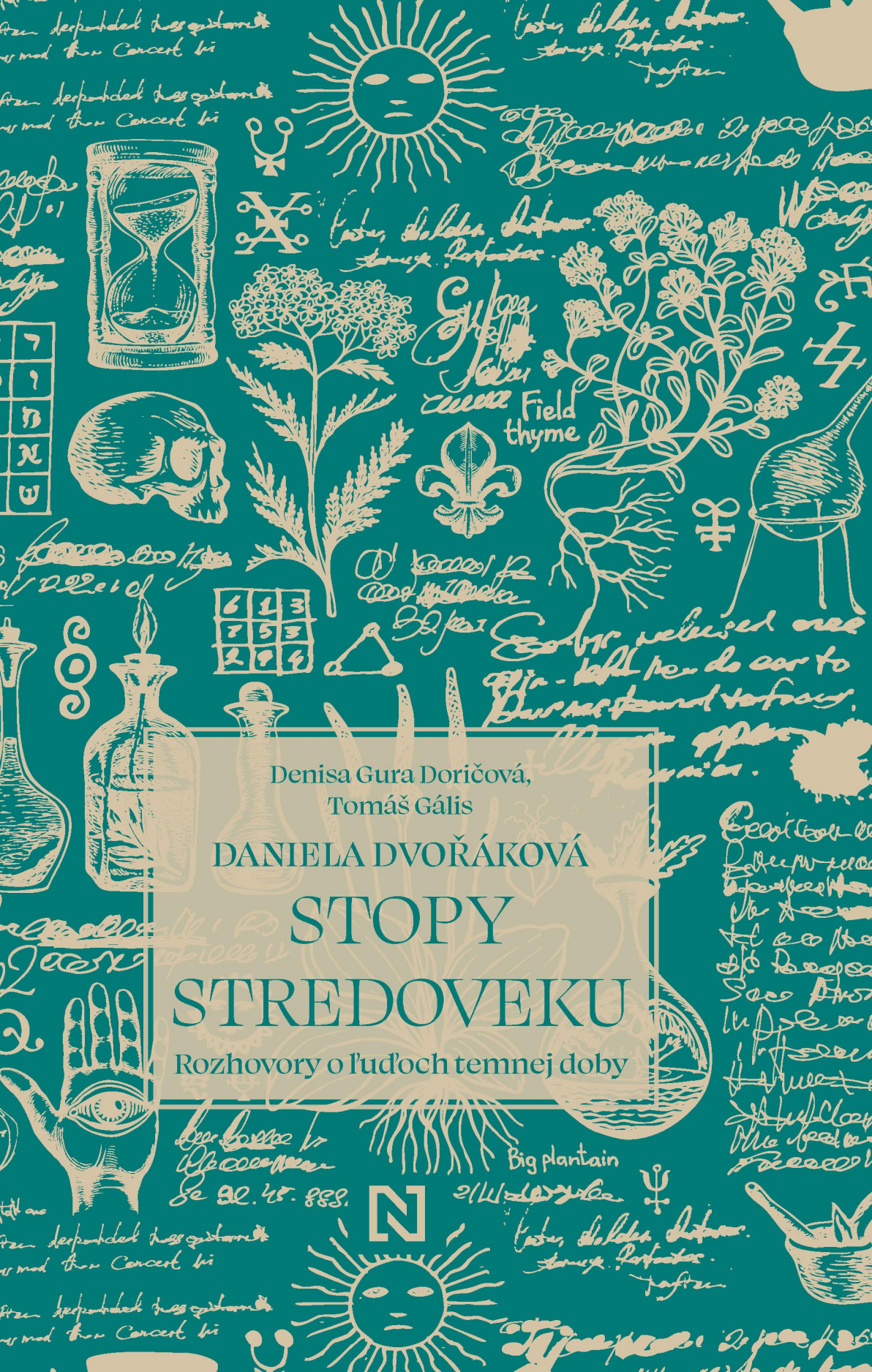

Denisa Gura Doričová,
Tomáš Gális

DANIELA DVOŘÁKOVÁ

STOPY STREDOVEKU

Rozhovory o ľuďoch temnej doby

N

Autori: © Daniela Dvořáková, Tomáš Gális, Denisa Gura Doričová, 2023

Vydal: © N Press, s. r. o., v roku 2023 ako svoju 88. publikáciu

Vydanie prvé

ISBN 978-80-8230-163-5

EAN 9788082301635

Denisa Gura Doričová, Tomáš Gális

Daniela Dvořáková

STOPY
STREDOVEKU

Rozhovory o lúďoch temnej doby

Denisa Gura Doričová, Tomáš Gális

Daniela Dvořáková

STOPY STREDOVEKU

Rozhovory o ľuďoch temnej doby

OBSAH

Predslov /	9
Stredovek /	11
Panovníci /	33
Bojovníci /	63
Duchovní /	87
Vzdelanci /	115
Meštania /	145
Vidiečania /	165
Ženy /	187
Mýty /	203
Historička /	215

PREDSLOV

Slovo stredovek zažíva nečakaný boom. Dostáva sa do vyjadrení politikov, operujú ním komentátori a oblúbené je aj na sociálnych sieťach. Mohlo by sa zdať, že medievistika konečne prenikla do širšieho povedomia. V skutočnosti však slová stredovek či stredoveký slúžia vo verejnom priestore na diskvalifikáciu názorových oponentov. Nepáči sa ti náš pohľad? Vráť sa do stredoveku! Často nejde o argumenty, ale o nálepkovanie protistrany spôsobom, z ktorého má byť jasné, že si ani nezaslúži vypočutie.

Popri tomto bizarnom využití slovo stredovek stále existuje aj vo svojom pôvodnom význame. Aj ten bol tak trochu nádávkou. Tisícročie od pádu Rímskej ríše po renesanciu, ktorá sa videla ako pokračovateľka antiky, malo predstavovať dobu temna, ktorú treba prekonať.

Je nepochybné, že v mnohom došlo k civilizačnému úpadku. Asi nikto by dnes nechcel zažívať všadeprítomné násilie, hladomor či trestanie heretických názorov smrťou, ako to bolo v stredoveku (ale napríklad aj v Sovietskom zväze v 20. storočí). Lenže stredovek, to je aj vznik univerzít, bánk a kláštorov, kde sa zachovala veľká časť antického dedičstva.

Historička Daniela Dvořáková si toto obdobie európskych dejín nijako neromantizuje. Naopak, v knihe viackrát opakuje, ako by zaň dnešnú dobu v žiadnom prípade nemenila. Ale

hovorí aj o mýtoch, ktoré sa na tento pojem nabalili a naďalej nabaľujú.

Predovšetkým však predstavuje postavy stredoveku, ich každodenné úkony, myšlienky, dokonca – ak pramene vzácné dovoľia – aj pocity. Ako prízvukuje, poznáme len to, čo je zapísané. A to je škoda. Napriek tomu skladá z osudov ľudí – kráľov, kráľovien, duchovných, vzdelancov, mešťanov či poddaných – plastický príbeh stredoveku, pestrého obdobia, ktoré jej stálo za to, aby mu zasvätila celý profesionálny život.

D. G. D. a T. G.

STREDOVEK

„Ľudstvo je odsúdené poznať
z minulosti iba to, čo bolo zapísané.“

Kde sa vôbec vzalo slovo stredovek?

Pomenovanie stredovek je konštrukt, vymyslený pojem. Zavedli ho v časoch renesancie talianski humanisti, ktorí chceli oživiť antické ideály. Mali pocit, že to, čo prišlo po antike, bola temná doba, hlboký úpadok. Malo to teda byť označenie obdobia medzi skvelou antikou a novými časmi, v ktorých žili oni. V 17. a 18. storočí pojem prevzali francúzski a nemeckí učitelia a začal sa používať čoraz viac. Ale v 19. storočí prišiel romantizmus, čo bol pre zmenu idealizovaný pohľad na stredovek. Súčasní historici upozorňujú, že pojem stredovek je dosť nepresný. Francúzsky historik Jacques Le Goff vniesol do histórie pojem dlhý stredovek – zhruba od 5. storočia, keď sa začala rodiť stredoveká kultúra a mentalita, až po 19. storočie. Ale väčšina historikov zostáva pri zavedenej periodizácii, podľa ktorej sa stredovek končí objavením Ameriky či vynálezom kníhtlače, u nás až bitkou pri Moháči.

Stotožňujete sa s tým? Nezmenili by ste túto periodizáciu?

Nie, nie je na to dôvod. Naozaj potom prišlo nové obdobie. Čo sa týka nás, Moháč bol zlomovým bodom, pretože po ňom sa

rozpadol štát, polovicu územia ovládali Turci, bola vybitá celá spoločenská elita a na trón nastúpili Habsburgovci, ktorí na ňom zostali až do roku 1918. Jednoznačne sa začala nová éra.

Týka sa to teda celej Európy?

Tam je to, samozrejme, inak. Na západ od nás boli dôležitejšie námorské objavy, ktoré zmenili dejiny celého sveta. Bol to obrovský prelom, a preto by som pri tejto periodizácii zostala. Napokon, je to akceptované na celom svete, a keby to aj niekto chcel zmeniť, bolo by to veľmi ťažké.

Už ste sa dotkli skutočnosti, že mnohé veci presiahli hranice stredoveku a trvali až do 19. storočia, u nás napríklad poddanstvo.

To je asi zložitejšie, ako si ľudia predstavujú. Ak myslíme poddaných ako stredovekú spoločenskú vrstvu, ktorej poslaním bola práca, je potrebné odlišovať ich od nevoľníkov, teda roľníkov násilne pripútaných k pôde, čo je záležitosť raného stredoveku a potom mladších období. V čase vrcholného stredoveku (14. – 15. storočie) boli poddaní pomerne slobodní, ich nesloboda spočívala v tom, že za poskytnutú pôdu platili dane a rôzne dávky, ktoré príležitostne, zvyčajne raz do roka, odvádzali aj v podobe bezodplatnej práce. Mohli sa však voľne sťahovať a odísť tam, kde mali výhodnejšie podmienky. To sa zmenilo v 16. storočí po potlačení sedliackeho povstania Juraja Dóžu. Z poddaných sa stali neslobodní ľudia. Zmenil to až Jozef II., ktorý nevoľníctvo zrušil.

Čo pretrvalo zo stredoveku dodnes?

Povedala by som, že stredovek založil celú modernú spoločnosť. V stredoveku vznikol štát, mesto, národ, univerzity alebo aj banky so svojimi nástrojmi ako pôžičky či hypotéky. Ale aj množstvo ďalších, dnes samozrejmych vecí: mlynské koleso, stroj, hodina a hodinky pohybujúce sa prostredníctvom ozubeného prevodu, kniha, vidlička, bielizeň, gombíky,

rukáv, jedinec, okuliare, narkóza, notár, záložne, požičovne, papier, karty, šach, karneval, chomút, fúrik, kompas a mnoho ďalšieho.

Hovoríte o akceptácii pojmu stredovek, no ten označuje len to, čo sa dialo v Európe, nie trebárs na Blízkom východe, však?

Iste. V iných oblastiach sveta je iná periodizácia. My sa bavíme o stredovekej kresťanskej Európe.

Ktorému obdobiu sa venujete a o čom sa teda budeme rozprávať?

Oblasťou môjho záujmu je úplný záver štrnásteho, ale najmä pätnásteho storočia. Je to veľmi zaujímavé obdobie, pretože vtedy sa uhorská spoločnosť – Slovensko bolo v stredoveku súčasťou Uhorského kráľovstva – začala viac otvárať, začala sa viac europeizovať. Dovedy bola skôr uzavretá, jej elity boli nedôverčivé voči všetkému cudziemu, hoci za vlády Anjouovcov už tu boli intenzívnejšie kontakty s Talianskom. Výraznú zmenu však priniesol až uhorský kráľ a rímsko-nemecký cisár Žigmund Luxemburský, ktorý cestoval so svojím dvorom po celej západnej Európe, bol v Nemecku, vo Francúzsku, v Španielsku, Anglicku a ďalších krajinách. Ako prvý uhorský kráľ otvoril miestnej šľachte dvere do západnej Európy, čím Uhorsko kultúrne veľmi pozdvihol. Navyše, praktické je aj to, že k tomuto obdobiu už máme k dispozícii obrovské množstvo prameňov, takže obraz je oveľa plastickejší. Z predchádzajúcich storočí toľko materiálu niet, preto to pre mňa nebolo až také príťažlivé. I keď, samozrejme, sú kolegovia, ktorých to malé množstvo prameňov baví kombinovať, porovnávať, pracovať s analógiami. Mňa zaujímajú nielen politické dejiny, spoločenské elity a kráľovský dvor, ale aj každodennosť a všetko, čo súviselo so životom stredovekých ľudí, napríklad zvieratá, krajina, počasie a podobne. A to sa bez prameňov robiť nedá.

Prečo je práve od 15. storočia dostatok prameňov, respektíve prečo je nedostatok starších?

Stredovek bol dlho dobou hovoreného slova, vtedajší ľudia nemali veľkú potrebu písať, ale tým, ako pribúdalo obyvateľstva, bola agenda čoraz komplikovanejšia a potreba zaznamenávať informácie písomne rástla. Ruka v ruke s tým čoraz viac ľudí vedelo písať a čítať a komunikácia bola čulejšia, takže prameňov pribúdalo.

Prečo ten rozdiel oproti krajinám na západ od Uhorska?

Súvisí to s gramotnosťou. Kým tu ešte nevedeli čítať ani najurodzenejší, v Taliansku už vznikali romány, ktoré aj mal kto čítať. Je jasné, že keď neboli čitatelia, ani tu nevznikala literatúra. Skrátka, boli sme pozadu, čo sa sčasti vysvetľuje tlakom Turkov, keďže sme sa museli sústrediť na obranu proti nim. A chýbala nám univerzita, tri pokusy o jej založenie – v Pécsi za Ľudovíta Veľkého, v Budíne za Žigmunda Luxemburského a v Bratislave za Mateja Korvína – sa skončili neúspechom, respektíve mali veľmi krátke trvanie.

A čo úradné záznamy, rozkazy a podobne? Tie nemuseli mať písomnú formu?

Kráľovské donácie či mandáty určite mali písomnú formu. Na kráľovskom dvore existovala pomerne rozsiahla písomná agenda. Rovnako v mestách, kde sa viedli účty a rôzne iné záznamy v mestských knihách. Ale vo vzájomnej komunikácii ľudí prevládalo hovorené slovo, aj veľmi významní šľachtici radšej vyslali posla, ktorý mal obsah posolstva ústne vyrozprávať, ako by mu dali do ruky list. Súkromných listov máme ešte z 15. storočia ako šafranu. Verejné veci sa vyhlasovali na námestiach a trhoch. Naozaj sa všetko nezapisovalo, a keď sa aj zapísalo, mnohé z toho sa stratilo alebo zničilo.

Ako sa dá žiť bez písma?

Zjavne to šlo. Možno sa k tomu vrátíme a budeme sa pozerat už len na obrázky.

Nie je to práve oblasť vášho záujmu, ale spýtam sa. Ako vyzeral život na prelome antiky a stredoveku? Prečo nastal po páde Západorímskej ríše úpadok? Prečo si ľudia neodvzdali napríklad informácie o kanalizácii?

Krásnu knihu *Kultúra stredovekej Európy* o tom napísal francúzsky historik Jacques Le Goff. Nevie, či som schopná na to odpovedať, v každom prípade je to opäť zložitejšie. Barbari neboli úplní barbari, ani antický svet nebol len úžasný. A nebolo to tak, že sa Európa zrazu v jednom momente prepadla do tmy a ničoty. Bol to proces, v prvých stáročiach rozhodne bolestivý, ktorý priniesol mnoho mŕtvych, zničené mestá a hospodárske zariadenia. Barbari, ktorí prišli do Európy, nevedeli tvoriť a vyrábať, „žili z hotového“, ako hovorí Le Goff. Museli sa narodiť noví vzdelanci, ktorí zachraňovali dedičstvo antickej kultúry a vzdelanosti. Takže aj na tú kanalizáciu napokon došlo. Napriek úpadku a následnému rozkvetu kontinuita nebola nikdy úplne prerušená.

Lenže na mnohé sa zabudlo už v samotnom meste Rím. Iste, klesol tam počet obyvateľov, ale aj tak to pôsobí zvláštne.

Áno, a niektoré veci sa komplikovaným spôsobom vracali späť, napríklad prostredníctvom Arabov. Ale späť k otázke. Pozrite sa na 20. storočie, keď si Európa – iste, malo to konkrétnych vinníkov – vyvraždila intelektuálne a kultúrne elity. Prečo by nás potom malo prekvapovať to, čo sa stalo pred poldruha tisícročím, keď bola búrlivá doba, národy sa dali do pohybu a obyvateľstvo Európy sa radikálne zmenilo? Trvalo to, ale v 15. storočí sa kanalizácia, kúpele či sauny znova vrátili. Zrejme si veľa ľudí predstavuje, že aj šľachtici boli zanedbaní a smradľaví, ale oni o seba v skutočnosti dbali, telesnej hygiene venovali toľko pozornosti, že proti tomu moralisti až brojili. Spomínaného kráľa Žigmunda napomínal lekár, že si pričasto umýva vlasy, a preto ho bolí hlava. Zrejme o tom ešte budeme hovoriť, ale návody na životosprávu, takzvané

regimina sanitatis, tvoria svojský druh literatúry. A je to aj úžasný prameň, pretože boli písané na mieru konkrétnym ľuďom. Žigmundovi jeho lekár a menovec Žigmund Albík spísal, ako má vyzerat' kráľova telocvičňa, aké má mať činky, ako používať laná na posilňovanie tela, ale aj kedy má mať sex a podobne.

S akými skreslenými predstavami o stredoveku sa najčastejšie stretávate?

Už sme spomínali, že mnohí si mýlia poddanstvo s nevoľníctvom. Veľa mylných predstáv máme o vtedajšej hygiene. Ale sú aj opačné mýty, keď si predstavujeme krásnu a čistú prírodu, idylu spätosti s prírodou a so zvieratami. Veľmi moderné je vracať sa k receptom Hildegardy z Bingen, no keď si prečítate všetko, čo napísala napríklad o mačkách, budete ju brať s veľkou rezervou. Ľudia verili rôznym hlúpostiam. Ale zasa: deje sa to aj dnes.

A čo naše predstavy vyplývajúce z rozprávok? Je zaznamenaný nejaký prípad, keď rytier zachraňuje pannu?

Stredovek je plný príbehov rytierov zachraňujúcich pannu. V našich dejinách je to všeobecne známa Legenda o svätom Ladislavovi. Svätý kráľ Ladislav zachraňuje dievča, ktoré uniesol pohanský Kumán. Je to symbolika boja dobra a zla. Fresky s týmto výjavom sa zachovali v 29 kostoloch na území niekdajšieho Uhorska, z nich veľká časť na Slovensku, a pôvodne ich bolo ešte oveľa viac. Ochrana panien, vdov či sirôt bola rytierskou cnosťou, ale bol to skôr ideál než každodenná realita. Ak šlo o záchranu panny, tak musela byť urodzená, pretože k poddaným sa aj tí najšľachetnejší rytieri často správali ako k menejcenným. Existovali dokonca predstavy, že keď poddaný zje niečo, čo je určené pre pána, tak ho to zabije, pretože nemá dostatočne kultivovaný žalúdok. Naopak, páni sa učili jesť prosté jedlá, pretože na vojenskej výprave boli odkázaní len na ne.

Vyobrazenie kráľa Ladislava I., ktorý zachraňuje pannu unesenú pohanským Kumánom.

Keď sme pri jedle, v čom boli najväčšie rozdiely?

To, čo najviac odlišovalo kuchyňu bohatých od kuchyne chudobných, bolo najmä používanie korenín, ktoré boli nesmierne drahé. Bol to symbol spoločenského statusu, a šľachta preto jedlo strašne prekoreňovala. K luxusu určenému na aristokratické stoly patrili aj importované potraviny: mandle, figy či olivový olej. Nedávno som spracovávala bratislavské účty a jeden aristokrat si objednal 400 kíl fig, čo je teda slušné množstvo. Väčšina stredovekých ľudí figu nikdy nevidela, nieto aby ju okúsila. V rozpore s našimi predstavami konzumácia mäsa nebola prejavom bohatstva, veľa mäsa jedli poddaní i páni, rozdiel však bol v druhu mäsa. Divina a hovädzie sa podávali skôr na šľachtických dvoroch a v mestách, na dedine to bolo skôr bravčové. Keď odhliadneme od pôstov, ktorých mali neúrekom, stredovek bol veľmi mäsožravý. Mäso však bolo podstatne pestrejšie ako dnes, jedlo sa oveľa viac vtákov a vtáčikov, drobné hlodavce, ale trebárs aj žaby či slimáky. Veľmi obľúbené boli kaše, jedli sa na kráľovských dvoroch aj v najnižších spoločenských vrstvách. Rozdiel bol opäť v zložení, kašu s mandľami, cukrom a exotickým ovocím si mohli dovoliť iba tí najbohatší, poddaní jedli kaše z dostupných obilnín, mimochodom, z pestrejšieho výberu obilnín ako dnes. V súvislosti s jednou z predchádzajúcich otázok ohľadom zabúdania poznatkov mi napadá, že stredovekí ľudia pestovali oproti dnešku výrazne viac druhov zeleniny. To isté sa týka ovocia. Zabudli sme, ako chutia dule, mišpule, oskoruše, kvaka...

To, že sa ľudia v stredoveku dožívali oveľa kratšieho veku ako my, platí?

Áno, najmä keď vezmeme do úvahy obrovskú detskú úmrtnosť. V jednom z najzachovalejších a podrobne preskúmaných stredovekých pohrebísk na Slovensku, v Ducovom, sa našlo vyše 1 500 hrobov z obdobia od druhej polovice 10. storočia až po 15. storočie. Keď vedci analyzovali priemerný vek zomrelých, vyšlo im 24,6 roka. Takmer polovicu tvorili detské hroby. Ale keď už

niekto prežil detstvo, keď žena prežila pôrod a šľachtica nezabili v boji, mohol sa dožiť aj vysokého veku. Máme záznamy aj o storočných ľuďoch. Už spomínaný Žigmund zomrel ako 69-ročný, ale jeho súčasník, poľský kráľ Vladislav Jagelovský, zomrel vyše 80-ročný na následky nachladnutia počas pobytu v lese, kam sa vybral azda na poľovačku alebo počúvať slávika, ako tvrdil jeden z kronikárov.

A čo zdravotný stav vtedajšej populácie?

To vieme sledovať najmä u kráľov, ktorí mali vlastných lekárov a zachovali sa ich lekárske spisy. Alebo potom z antropologických výskumov ich telesných pozostatkov. O cisárovi Žigmundovi vieme, že mal obličkové kamene i dnu. Jeho nástupcovi cisárovi Fridrichovi III. v dost vysokom veku amputovali nohu. Žil ešte niekoľko mesiacov, no napokon to jeho organizmus nevydržal a zomrel. Pochovali ho aj s odrezanou nohou. Pre dnešného človeka je asi prekvapujúce, že amputácia končatiny, podobne ako ošetrovanie rán a zubov, neboli záležitosťou lekárov, pretože tí ako duchovné osoby nesmeli prísť do styku s krvou, vykonali len diagnostiku a stanovili liečbu. Praktické výkony robili chirurgovia a barbieri. Mimochodom, trhanie zubov na trhovisku, ktoré vykonával miestny holič, som pred pár rokmi ešte videla v Číne.

Prečo tá krv?

To by bolo porušenie kanonického práva. Duchovní nesmeli prísť do styku s krvou. Nemohli byť ani na mieste, kde niekoho zabili. Vo filmoch je to často inak, ale kňaz na popravisťku v zásade nemal čo robiť. Veľmi zaujímavým prameňom k tomu sú registre suplík, teda žiadostí, v Archíve Apoštolskej penitenciárie. V stredoveku na tento úrad, teda na pápežskú penitenciáriu, predkladali veriaci, duchovní aj laici z celej Európy žiadosti „vo veci svedomia“, pod čím treba rozumieť žiadosti o odpustenie najťažších hriechov, ako aj dišpenzy od najrozličnejších prehreškov voči kanonickému právu, ktoré